

Jeokültür ve Dünya Sistemi: Wallerstein'ı Yanlış mı Anladık?¹

Dr. Öğr. Üyesi Fulya AKSU EREKER² - Dr. Utku ÖZER³

Başvuru Tarihi: 03.06.2020

Kabul Tarihi: 09.12.2020

Makale Türü: Derleme

Öz

Jeokültür kavramı, özellikle Soğuk Savaş Sonrası dönemde genel olarak Uluslararası İlişkiler literatüründe, özel olarak da jeopolitik ve dış politika çalışmalarında oldukça sık kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bununla birlikte kavramın bu çalışmalarda ilk kez Immanuel Wallerstein tarafından “Dünya Sistemleri Analizi” kapsamında tanımlandığı ve kavramsallaştırıldığı şekliyle kullanıldığını söylemek olanaklı değildir. Wallerstein’in kavramsallaştırmasında jeokültür dünya sisteminin meşruiyet sağlayıcı ideolojisini tanımlamak üzere kullanılmaktadır, dolayısıyla sistemik bir fenomendir. Oysa jeokültürü tekil devletlerin dış politikalarının bir aracı anlamında kullanmak, Wallerstein’in kavramsallaştırmasıyla örtüşmemektedir. Bu çalışmanın temel amacı Wallerstein’in kendisinin ortaya koyduğu bir kavramın Uluslararası İlişkiler literatüründe ancak bağlamından çıkarılarak yaygın şekilde kullanılabilir olmasının nedenlerini anlamaktır. Bu amaçla çalışmanın ana eksenini Wallerstein’in jeokültür kavramsallaştırmasını anlama çabası oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel argümanı, kavramın içeriğinin değiştirilerek Uluslararası İlişkiler’in ana akım yaklaşımlarına uygun hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeokültür, Dünya Sistemleri Analizi, Wallerstein, Jeopolitik

Atıf: Aksu Ereker, F. ve Özer, U. (2020). Jeokültür ve Dünya Sistemi: Wallerstein’ı yanlış mı anladık? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 133-150.

¹ Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

² Altınbaş Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulya.ereker@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1747-2763

³ Athens Institute of Education and Research (ATINER), utkuozer@atiner.gr, ORCID: 0000-0002-2068-2841

Geoculture and the World System: Did We Misunderstand Wallerstein?

Asst. Prof. Dr. Fulya AKSU EREKER - Dr. Utku ÖZER

Submitted by: 03.06.2020

Accepted by: 09.12.2020

Article Type: Review

Abstract

Especially in the post-Cold War period the concept of geoculture has become a frequently used concept in the International Relations literature in general and in geopolitical and foreign policy studies in particular. Yet it is not possible to say that in these studies the term is used in a way that was first defined and conceptualized by Immanuel Wallerstein within the context of World Systems Analysis. In Wallerstein's conceptualization geoculture is used to define the legitimizing ideology of the world system, thus is a systemic phenomenon. Referring to geoculture as a tool of individual states' foreign policies does not correspond to Wallerstein's conceptualization. The main purpose of this study is to acknowledge the reasons why a term that has been formulated by Wallerstein, is taken out of its original context in order to be used in the International Relations literature. Accordingly, the attempt to understand Wallerstein's conceptualization of geoculture is the main focus of this study. The main argument in this line is that, by transforming the content of the term it has been adjusted to the mainstream approaches of International Relations.

Keywords: Geoculture, World System Analysis, Wallerstein, Jeopolitics

Giriş

Jeokültür genellikle jeopolitik alanın bir alt kavramı olarak ele alınmaktadır. Terim olarak ilk kez Immanuel Wallerstein tarafından, modern dünya sisteminin kültürel çerçevesini tanımlamak üzere “Dünya Sistemleri Analizi” başlıklı kitabında kullanılmıştır. Wallerstein’in (1992, s. 11-12) tanımladığı biçimiyle jeokültür kavramı, ulus-üstü olduğu ve dünya sisteminin işlediği kültürel çerçeveyi temsil ettiği için jeopolitik kavramından çıkarsanmıştır. Wallerstein’in kavramsallaştırmasında jeokültür sistemik bir fenomendir, dolayısıyla Wallerstein’in bu kavramsallaştırma ile amacı dünya sisteminin meşruiyet sağlayıcı ideolojisini tanımlamaktır.

Jeokültür kavramı genel olarak 21. Yüzyılın Uluslararası İlişkiler literatüründe, özel olarak da jeopolitik ve dış politika çalışmalarında oldukça sık kullanılan bir kavram haline gelmiş olmakla birlikte, kavramın bu çalışmalarda ilk kez Wallerstein tarafından tanımlandığı ve kavramsallaştırıldığı şekliyle kullanıldığını söylemek olanaklı değildir. Wallerstein, yapısal bir kavramsallaştırma içinde sistemik bir kültüre işaret etmekteyken, diğer kullanımda fiziksel olarak ilişkili olmasa dahi belirli bir kültürün baskın olduğu coğrafyaya işaret edilmektedir. Bu kullanımıyla jeokültür tekil devletlerin dış politikalarının bir aracı anlamına gelmektedir ki bu anlam Wallerstein’in kavramsallaştırmasıyla örtüşmediği gibi, zıddıdır. Bir devletin kültürel bağlarından dış politikasında ne şekilde fayda sağlayacağı sorunsalı, Wallerstein’in (1993, s. 21) doğrudan belirleyeni olma işleviyle dünya sisteminin alt-yapısı olarak tanımladığı jeokültür kavramından uzaktır.

Özellikle Türkçe literatürde⁴ sıkça başvurulan bu kullanıma göre nüfus, kimlik, tarih, dil, din, etnisite, kültürel ve sanatsal eserler, değerler, kurumlar ve hatta bu unsurların bir kısmını da içeren medeniyet jeokültürün kapsamına girmektedir. Bu şekilde tanımlandığında jeokültürün esas olarak coğrafyayla kültür arasındaki ilişkiyi ifade ettiği görülmektedir. Burada coğrafya sınırlı bir anlamda kullanılmakta ve çoğunlukla da devlet sınırlarıyla örtüşmektedir. Devletlerin bu unsurlar içinden sahip oldukları ya da farklı durumlara göre seçici olarak kullandıkları çeşitli dış politika amaçlarını gerçekleştirmeye çalışma girişimleri de esas olarak jeokültürün yaygın kabul gören bu yeni tanımıyla örtüşmektedir. Böylece devletlerin sahip oldukları kültürel unsurların onun jeokültürel konumunu ve hatta gücünü temsil ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla jeokültür bir devletin sahip olduğu güç unsurlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kısmen de olsa yine Soğuk Savaş sonrası dönemde yaygınlaşan bir kavram olan ‘yumuşak güç’ kavramına yaklaştığı söylenebilir. Joseph Nye’in (Nye, 1990) Uluslararası İlişkiler literatürüne kazandırdığı bir kavram olan yumuşak gücün en önemli kaynağı kültür olarak ortaya koyulmuştur ve bu anlamda devletlerin dış politikalarında bir güç unsuru olarak kültürden söz edildiğinde jeokültür ile kesişebilmektedir. Her ne kadar devletler bu unsuları yüzyıllardır dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için kullanıyor, duruma göre bazen birine başka bir zaman diğerine başvuruyor olsalar da bu kullanımın jeokültür olarak adlandırılması Soğuk Savaş sonrası döneme denk

⁴ Bu çalışma kapsamında Türkiye’de yayınlanmış doğrudan ya da dolaylı olarak jeokültür konusuna değinen tez ve makaleler taranmıştır. Bu tarama göstermiştir ki Türkiye’de yapılan çalışmalar da jeokültür ekseriyetle sınırlı bir coğrafya ile kültür arasındaki ilişki olarak tanımlanmış ve jeopolitiğin alt dalı olarak konumlandırılmıştır. Hatta kavramın sıkça kullanıldığı çalışmaların bir kısmında herhangi tanımlamaya yer bile verilmemiş, pek çok çalışmada da jeokültür kavramı yine tanımlanmadan, jeopolitik, jeostrateji, jeoekonomi kavramlarıyla birlikte aynı cümle içinde peş peşe sıralanarak bu kavramların tamamlayıcısı olarak yer almıştır. Ayrıca doğrudan jeokültür konusunu alan çalışmaların sayısı çok sınırlıdır. Jeokültür ya jeopolitik ve jeopolitiğin bir alt dalı olan jeostrateji ve jeoekonomiyle birlikte ele alınmakta ya da bu konuları ele alan çalışmalarda jeopolitik ya da jeostratejinin bir parçası ya da alt başlığı olarak yer bulmaktadır. Nitekim jeokültür kavramının tanımı bile çoğu örnekte jeopolitiğin alt dalı olduğu bilgisiyyle birlikte verilmektedir. Bu kavramların tamamı ve dolayısıyla da jeokültür belli bir coğrafyayı içerecek biçimde kullanılmaktadır. Bu coğrafya bir ülke ile sınırlı olabileceği gibi bir bölgeyi de kapsayabilmektedir. Ancak en geniş kullanımında bile bütün dünyayı ya da dünya sistemini ifade etmemektedir. Nitekim yaygın kullanım da esas olarak belli bir ülkeyi ve Türkiye’de yapılan yayımlar söz konusu olduğunda da Türkiye’yi içermektedir. Yani söz konusu kullanımlar esas olarak Türkiye’nin jeokültürü olgusuna gönderme yapmaktadır. Türkiye’nin jeokültüründen söz edildiğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafya ve komşu bölgelerle paylaştığı kültür unsurlarının dış politikasının bir aracı olarak kullanılması çalışmaların büyük çoğunluğunun konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya, Akdeniz ve Karadeniz gibi komşu bölgelerle tarihsel, dini, linguistik, etnik bağlar taşıması Türkiye’nin jeokültürel gücünü belirlediği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda jeokültür kavramının Wallerstein’in kullandığı sistemsel anlamda kullanılması söz konusu değildir. Bununla birlikte belirtilmelidir ki jeokültür kavramını Wallerstein’in tanımladığı anlamda kapitalist dünya ekonomisinin ideolojisi olarak liberalizm bağlamında kullanan çalışmalar da yok değildir. Ancak bu tür çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Örnek için bkz. Ergün, 2015).

gelmektedir. İşte tam da bu noktada Wallerstein'ın tanımladığı biçimiyle kapitalist dünya ekonomisinin jeokültürü olarak liberalizmin çöküşüne işaret ettiği süreçle kesişmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Wallerstein'ın kendisinin ortaya koyduğu bir kavramın Uluslararası İlişkiler literatüründe ancak bağlamından çıkarılarak yaygın şekilde kullanılabilir olması için nedenlerini anlamaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak Wallerstein'ın jeokültür kavramıyla ortaya koymaya çalıştığı temel çerçeve açıklanarak, tartışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak kavramın ana kaynağı olan dünya sistemi kavramsallaştırması, jeokültürün bu yaklaşımdaki yerini ortaya koyabilmek amacıyla analiz edilecektir. Bir kavramın uluslararası ilişkiler analizlerinde ilk kavramsallaştırıldığı şekliyle yaygın bir kullanım alanı bulamadığı halde bağlamından kopararak kullanıldığında yaygın kabul görmesi, esasında Uluslararası İlişkilerin ana akım yaklaşımlarına uyumlu hale getirilmesiyle ilişkilidir. Çalışmanın temel argümanı bu iddiada yatmaktadır.

Dünya-Tarihsel Sistemi ve Analizi

Wallerstein'ın (2004, s.16) kendi sözleriyle “Dünya Sistemleri Analizi (DSA), analiz birimi, sosyal zamansallıklar ve farklı sosyal bilimler disiplinleri arasında yaratılan ayrımları kombine etme çabası olarak ortaya çıkmıştır”. DSA ilk olarak standart analiz birimi olan ulus devlet yerine “dünya sistemini” koymaya çalışır. Bir bakıma o güne kadar çalışılmış olan ulusal ekonomiler, ulusal siyasal yapılar ya da ulusal toplumların aslında gerçekten var olup olmadığını sorgular ve bu nedenle analiz odağı olarak ulus devletin yerine tarihsel sistemi koyar.

Tarihsel sistemler mini-sistemler ve dünya-sistemleri olarak ikiye ayrılırken, dünya-sistemleri de kendi içinde dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri olarak ikiye ayrılır. Dünya-sistemi ve onun alt kategorileri olan dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri arasındaki “tire” işareti, dünyaya ait sistem, ekonomi ya da imparatorluktan bahsedilmediğinin, aksine sistem, ekonomi ve imparatorluğun dünyanın bizatihi kendisi olduğunun altının çizilmesi ile ilgilidir (Wallerstein, 2004, s.17). Bu bağlamda ekonomi, sistem ve imparatorluk dünyanın kendisidir ancak bu, coğrafi olarak tüm yeryüzünü kapsıyor oldukları anlamına da gelmemektedir.

Bu şekilde, Wallerstein'ın yaklaşımının özünü, tek anlamlı analiz biriminin dünya-sistemi olduğu düşüncesi meydana getirir (Wendt, 1987, s. 345). Modern dünya-sistemi, dünya-ekonomisi şeklini almaktadır. Modern dünya-ekonomisi kapitalist bir dünya ekonomisidir. Kapitalizmin atfedildiği alan devlet değil, dünya ekonomisinin kendisidir ve bu dünya-ekonomisi merkez üretim süreçleri ile çevre üretim süreçleri arasında, merkezin lehine olacak şekilde eşitsiz olarak bölünmüştür (Wallerstein, 2004, s. 18).

Wallerstein'a göre kapitalist sistem “bütün kurumları ile sermaye birikimine öncelik veren herkesi orta vadede ödüllendirmeye, baska öncelikleri hayata geçirmeye çalışan herkesi de orta vadede cezalandırmaya göre donatılmış bir sistemdir”, çünkü bu sistemin ayırt edici özelliği, sonsuz ve sınırsız sermaye birikimine öncelik vermesidir. “Bunu mümkün kılmak için kurulmuş kurumlar kümesi, coğrafi olarak aynı üretim faaliyetlerini birbirine bağlayan meta zincirlerini, bir devletlerarası sistem içinde birbirine bağlanmış modern devlet yapıları ağını, toplumsal yeniden üretimin temel birimleri olarak gelirleri bir havuzda toplayan haneler yaratılmasını ve son olarak bu yapıları mesrulasştırarak sömürülen sınıfların huzursuzluklarını kontrol altında tutmaya çalışan entegre bir jeokültürü içerir” (Wallerstein, 2000, s. 145).

Kapitalist dünya ekonomisinin merkezi araçları ulus-devletlerdir; çünkü kapitalizmin gerektirdiği sürekli sermaye birikimine doğru gidişi sağlayacak olan küresel iş bölümü olmakla birlikte bu iş bölümünü kapsayacak siyasi faaliyetler ulus-devlet çerçevesinde yönetilmektedir. Bu çerçevede devletlerarası sistem dünya ekonomisinin üst-yapısıdır ve modern dünyanın bilinçli bir icadıdır. “Kapitalist dünya ekonomisi coğrafi bakımdan çok geniş bir üretim süreçleri kümesini tümleştirmek suretiyle inşa edilmiştir. Şüphesiz bütün

tarihsel sistemler bir iş bölümüne dayanmaktadır, fakat öncekilerden hiçbirisi kapitalist dünya ekonomisi kadar karmaşık, geniş, ayrıntılı ve yapışık değildi. Ne var ki içinde bu tür bir iş bölümünün geliştiği çerçeve bir dünya imparatorluğu değil, kendisi de bu sistemin tarihsel gelişiminin ürünü olan bir devletlerarası sistem çerçevesi oldu. Ancak şiddet araçlarını kontrol eden devletler arası sistem değil, ayrı ayrı devletler olmuştur.” (Wallerstein, 1993, s. 216-217).

Kapitalizm ve modern devletler arası sistem birbirlerinden ayrı, tarihsel icatlar değil, aksine aynı madalyonun iki yüzüdür. Görünmez bir bütünün (yapının) parçalarıdır, biri olmadan diğeri de olamaz (Wallerstein, 2000, s. 1363). Bu şekilde dünya sistem analizi yapıyı, devletleri belirleyen ve inşa eden dünya kapitalist ekonomisinin düzenleyici ilkeleri yoluyla tanımlar. Bu bağlamda yapının açıklayıcı rolünü yapısalcı terimlerle ortaya koyar (Wendt, 1987, s. 315). Bu kapsamda Wallerstein’in iddiası, sosyal fenomenlerin sosyal sistem olarak adlandırılan bütünlük içinde anlaşılabilirliği, bütünlüğü oluşturan parçaları anlamaya çalışmanın beyhude olduğu yönündedir (Tayfur, 2000, s. 281). Dolayısıyla dünya sistem analizi bütüncül (holist) bir ontolojiye sahiptir. Yapan olarak devleti kapitalist dünya sisteminin (yapının) üretim gereklerinin etkilerine indirger (Wendt, 1987, s. 339). Dünya sistem analizi yapıya ontolojik olarak öncelik verir ve ardından diğer varlıkları (devlet ve sınıf gibi) onun etkilerine indirger. Bu çerçevede, birey, devlet vb aktörlerin tümü yapının etkilerinin bir ürünüdür, aktörler sisteme dışsal olarak ortaya çıkmış ama onun içinde hareket ederler (Wallerstein, 2004, s. 21). Yapılar, Wallerstein’a (2004, s. 21) göre aktörlerin özgürce hareket etmelerini kısıtlayan sosyal hapisanelerdir.

DSA’leri dünya sistemini tarihsel olarak görür. O nedenle sistem hakkındaki genelleştirmelerde öncesiz-sonrasız kabuller bir yana bırakılır, bir başlangıçları olduğu gibi dönüşüm ve sonlarının olduğu da kabul edilir. Diğer bir deyişle, kapitalist dünya-ekonomisi tarihsel bir sistemdir, yani kuralları ve yapıları vardır, bir başı ve nihayette sonu olan tarihsel bir gelişimdir.

Dünya-sisteminin gelişimi durgunluk ve yayılma olarak adlandırılan iniş-çıkışlar sürecinde meydana gelir. Durgunluk dönemlerinde kapitalist dünya ekonomisi yeniden yapılandırılır. Tarihsel sistem olarak kapitalist dünya ekonomisi döngüsel hareketler geçirir. Bu döngülerden en önemlisi “hegemonik güçlerin yükseliş ve düşüşü”dür.

Hegemonya, üretim, ticaret ve finans alanlarında üstünlüğe sahip olduğunda elde edilir. Bu alanlardaki üstünlüğe dayalı olarak elde edilen hegemonya devletler arası sistemde siyasi-askeri avantaj olarak yansıtılır. Wallerstein’a göre siyasi hegemonya, ittifak halindeki merkez güçler müşteri durumundaysa ve merkez güçlere meydan okuyan devletler savunma halindeyken elde edilir. Fakat hegemonya rolünün bedeli çok ağırdır ve bu nedenle kısa sürede düşüşe geçer. Çünkü, diğer merkez hatta bazı durumlarda yarı-çevre ülkeler üretim verimliliklerini geç gelenlerin en son teknolojiyi alma avantajıyla artırdıklarından, hegemonik devletin üretim maliyetleri kısa sürede kırılğan hale gelecektir.

Tarihsel örneklerde, Otuz Yıl savaşları, Napoleon Savaşları, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında olduğu gibi, hegemonya merkez güçlerin katıldığı dünya savaşları sonucu elde edilmiştir. Devletler sistemi böylece her seferinde yeni bir hegemonik gücün önderliğinde yeniden yapılır. Westphalia Barışı ve düzeni, Avrupa Uyumu, Birleşmiş Milletler ve Bretton Woods sistemi devletler sisteminin bu türde yeniden yapılanmasının örnekleridir.

Hegemonik gücün ideoloji ve politikası her zaman global liberalizmdir. Liberalizmdir, çünkü global yapının ya da Wallerstein’ın deyimiyle dünya sistemi olarak global kapitalizmin işleyişini sağlayacak gerekleri özünde barındırır.

Bu dönüşüm nosyonu tarihsel “ilerleme” nosyonunun sorgulanmasına da yol açmıştır. İlerleme kaçınılmaz bir süreç ve kesinlik değil, sadece olasılıktır (Wallerstein, 2004, s.18). Her birinin sınırları, her birinin uydurulmuş gelenekleri olan ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, dünyanın bir dünya bilincine doğru, insanlık denen şeye doğru gitmekte olduğu söylenmektedir (Wallerstein, 1993, s. 247). Nitekim ilerleme teorisi kapitalist tarihsel sistemin temel dayanağıdır. İlerleme, yenilik ve değişim kapitalizmin temel ihtiyacıdır, çünkü kesintisiz sermaye birikimine dayalı sistem hareket ve değişimi gerektirir (Wallerstein, 1993, s. 220). Wallerstein’ın (1993, s.295) sözleriyle “kapitalist dünya-ekonomisi ilerlemeyi temsil ediyordu, çünkü modernleştiriyordu”. Ancak bu bir çelişkidir, çünkü Wallerstein’a göre bu şekilde evrensel olan esasında partiküler olandan çıkarsanmaktadır. Bu çelişkiyi açıklamak ise Wallerstein’a göre ardışık tarihsel sistemler modeli olan dünya sistemleri analizi ile mümkündür. Yani, doğrusal evrenselciliğin tahrif edici gözlüklerini kullanmadan, geçmiş tarihsel sistemlerin işleyişlerini incelemek asli olandır. (Wallerstein, 1993, s.315). Bu bakımdan Wallerstein’ın geliştirdiği DSA, Tayfur’un (2000, s. 280) da dediği gibi modernleşme teorilerine karşı geliştirilen en gelişmiş meydan okumalardan birisidir.

Dünya Sisteminin İdeolojisi Olarak Jeokültür

Wallerstein’ın (1992, s. 11) kullandığı biçimiyle jeokültür, kendisinin de dile getirdiği gibi jeopolitik kavramıyla benzeşmesi için özellikle seçilmiştir, çünkü kendisinin tanımladığı şekliyle jeokültür dünya sisteminin işlediği kültürel çerçeveyi ifade etmektedir. Bu kültürel çerçeve, yani jeokültür, dünya sisteminin küresel ideolojisi olarak işlemektedir (Wallerstein, 2003:9). Bu bağlamda modern dünya sisteminin jeokültürü -ideolojisi- Wallerstein’a göre liberalizmdir. Wallerstein (2003, s. 95) ideolojiyi “çok sayıda insanı harekete geçirmeyi hedefleyen kapsamlı, uzun vadeli bir siyasi program” anlamında kullanmaktadır. Wallerstein, kapitalist dünya sisteminin şekillenmeye başlamasının ardından bu sistemin jeokültürünün de nasıl yavaş yavaş oluşmaya başladığını açıklamaktadır. Nitekim kendisi de liberalizmin tarihsel bağlamına oturtulması gerektiğini ve kendisi için bu bağlamın 1789 ve 1989 tarihleri arasında olduğunu dile getirmektedir (Wallerstein, 2003, s. 95). Ancak liberalizmin jeokültür olarak ne şekilde konumlandırıldığı tartışmasından önce Wallerstein’ın kültür derken neyi kastettiğinin tanımlanması gerekmektedir.

Etimolojik olarak kültür kavramının Latince toprağı sürmek anlamına gelen *colere* fiilinden geldiğini belirten Wallerstein (1992, s. 201), böylece sıklıkla insan iradesinin ürünü olguların tam tersini belirtmek üzere kullanılmasına rağmen, aslında kültürün en başından beri kendiliğinden değil, insan iradesinin bir sonucu olarak yetişen bir şey olduğu anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Wallerstein (1992, s. 158) kültürü evrensel -yani bütün insanlar için ortak- ya da tek bir kişiye özgü olmayan davranışlar, değerler, inançlar gibi özellikler olarak tanımlamaktadır. Doğal olarak dünyanın farklı yerlerindeki, farklı dönemlerde yaşamış, farklı dini ya da dilsel toplulukların üyesi olan bireyler birbirlerinden kolayca gözlemlenebilecek biçimde farklı davranmaktadırlar (Wallerstein, 1992, s. 160). Buna göre her grubun kendi kültürü vardır ve her birey de cinsiyet, ırk, dil, sınıf, milliyet gibi pek çok farklı grubun üyesi olması dolayısıyla pek çok farklı kültüre katılmaktadır (Wallerstein, 1992, s. 158). Bu haliyle kültür bir yandan grupların kendilerini diğer gruplardan ayırmanın bir yoluyken, diğer yandan da grup içinde paylaşılan ve aynı anda da grubun dışıyla paylaşılmayanları temsil etmektedir (Wallerstein, 1992, s. 159). Bununla birlikte kültür aynı zamanda belli bir grup içindeki bütünlükten çok bölünmeye ve dolayısıyla farklılaşmaya da işaret etmektedir. Wallerstein’ın burada kastettiği kültür kavramının günlük ve popüler olanın karşısı olarak kullanılmasıdır. Bu şekliyle kültür esas olarak “üst kültürü” ifade etmektedir. Dolayısıyla Wallerstein kültürü esas olarak iki anlamda kullanmaktadır. Birinci anlamında, grubu diğerinden ayırıştıran özellikler olarak anlaşılırken, ikincisi bir grup içinde diğerlerinden farklı ya da üstün olan olgular anlamında kullanılmaktadır (Wallerstein, 1992, s. 160). Birinci anlama göre belli bir kültürü olduğu kabul edilen gruplar belli bir öz-bilinç ve dolayısıyla sınır algısına, öngörülen davranışlar ve dayatılan değerler sistemiyle birlikte paylaşılan bir sosyalleşme modeline ve resmi -

ulus-devlet örneğinde olduğu gibi- ya da dolaylı bir örgütlenmeye sahiptirler (Wallerstein, 1992, s. 161). Belli bir grup içindeki farklılıklara işaret eden ikinci anlam ise esas olarak söz konusu grup -ya da toplumsal sistem- içinde belli kişilerin çıkarlarının savunulmasına yönelik bir ideolojik örtüdür (Wallerstein, 1992, s. 162).

Wallerstein (1992, s. 159) kültürün bu ikinci kullanımının kültürün üstyapı olarak algılanmasına neden olduğunu belirtmektedir. Ancak kendisi aynı fikirde değildir. Bu bağlamda Wallerstein jeokültürü de dünya ekonomisinin üstyapısı olarak görmemektedir. Ona göre jeokültür, dünya ekonomisinin gözden uzak olan ve bu nedenle değerlendirmesi zor olan zemindir ve bu zemin aynı zamanda sistemin gelişmesini de sağlayan unsurdur (Wallerstein, 1992, s. 11). Yine Wallerstein'in (1992, s. 166) ifadesine göre kültür, kapitalist dünya ekonomisinin fikir-sistemidir. Dolayısıyla Wallerstein'in tanımladığı biçimiyle jeokültür de ekonomik yapı gibi sistemeldir, sistemin kültürünü, sistemin düşünsel yapısını ifade etmektedir. Nitekim Wallerstein (Wallerstein, 1992, s. 166), bu fikir-sisteminin, kapitalist dünya ekonomisinin sosyo-ekonomik çelişkileri, belirsizlikleri, karmaşıklıklarıyla uzlaşmaya yönelik kolektif tarihsel girişimlerin bir sonucu olduğunu dile getirmektedir. Kapitalist dünya-ekonomisinin henüz jeokültürünün yerleşmediği, açık jeopolitik normların olmadığı ilk dönemlerinde en temel konularda bile "asgari düzeyde de olsa bir toplumsal konsensus"un olmadığını, sistemin "ekonomik ve siyasi olarak, onu desteklemek ve güçlendirmek için gerekli jeokültürden yoksun bir yapı içinde işleminin" çelişkilere neden olduğunu ve bu durumun "kapitalist dünya-ekonomisinin kendi iç mantığının gerektirdiği biçimde gelişmesi ve genişlemesi için ciddi bir ayarlamayı" gerektirdiğini belirtmektedir (Wallerstein, 2003, s. 125-6). Bu nedenle jeokültürün gelişimi kapitalist dünya sisteminin gelişiminden bağımsız olarak düşünülemez ve her ikisinin de ortaya çıkması ve gelişmesini sağlayan tarihsel dinamikler esas olarak ortakır.

Jeokültüre ilişkin olarak, kavramın daha sonraki kullanımına yönelik tartışmalar açısından ele alınması anlamlı olan kavramlardan bir diğeri, Wallerstein'in da kültür kavramına yönelik incelemesinde değindiği, medeniyet kavramıdır. Samuel Huntington tarafından ortaya atılan ve özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından sıkça atıfta bulunulan Medeniyetler Çatışması teorisinin merkezinde de bu kavramın olması dikkat çekicidir. Wallerstein (1992, s. 215) medeniyet kavramının iki kullanımı olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, Wallerstein'in ifadesiyle "gramatik olarak tekil" olarak kullanılan, insanların daha "medeni" olmasını sağlayan süreçleri ve bu süreçlerin sonuçlarını belirten, benzersiz ve evrensel bir olgudur. İkinci kullanım tekil değil, çoğuldur ve dolayısıyla medeniyete değil medeniyetlere işaret eder. Buna göre "bir medeniyet bir tür tarihsel bir bütün oluşturan ve (her zaman eşzamanlı olmasa da) bu olgunun diğer çeşitleriyle bir arada varolan dünya görüşü, gelenekler, yapılar ve kültürün (hem maddi kültür hem yüksek kültür) belirli bir toplamıdır." (Wallerstein, 1992, s. 215). İlk ve tekil kullanımıyla medeniyet, Wallerstein'a (1992, s. 223) göre herkesi kapsayan yeni tarihsel sistemin -kapitalist dünya ekonomisinin-savunucularının ideolojik inşasıydı ve bu yeni sistemin ayrıcalığının ve herkesi kapsayan doğasının hem kaçınılmaz hem de arzu edilir olduğunu ifade ediyordu. Üstelik Wallerstein'in (1992, s. 224) işaret ettiği gibi kapitalizmin medenileştirici olması dolayısıyla ilerlemeyi temsil ettiği görüşü sadece bu sistemin savunucuları tarafından değil, Marx gibi kapitalizmin ilerleme olduğunu öne süren sistem karşıtları tarafından da paylaşılıyordu. Medeniyet kavramının ikinci kullanımı olan, bir değil birçok medeniyetin varlığına işaret eden anlamı ise esas olarak bu ilk kullanıma tepki olarak ortaya çıkmıştı ve mevcut haliyle kapitalizmin -esasen Batı hakimiyetindeki dünya ekonomisinin -ahlaken ve siyasi olarak alternatif tarihsel sistemlerden daha iyi olduğu hipotezini reddediyordu (Wallerstein, 1992, s. 224).

Bu noktada akıllara Wallerstein'in da işaret ettiği bir soru gelmektedir. Hangi tanım açısından ele alınırsa alınsın kültür bir bütün değil parçalı bir yapıdır, toplumdan topluma, gruptan gruba ve hatta aynı grup içinde farklılık göstermektedir. Üstelik bütün bunlara kültürün değişken yapısı da eklenmelidir. Wallerstein'in (1992, s. 208) da dikkat çektiği gibi küçük ölçekli birimlere yakından bakıldığında uygulama ve değerlerin, uzun dönemler ya da bir kişi ya da grubun kendilerini farklı bir yerde bulduğu durumların dışında, tek bir insanın

ömrü boyunca bile nasıl sürekli değiştiği konusunda farkındalığa varmak mümkündür. Böyle bir durumda kapitalist dünya sisteminin tamamını kapsayacak bir dünya kültüründen bahsetmek nasıl mümkün olacaktır?

Wallerstein bu soruyu evrensellik ilkesinden yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Evrenselliğin temel ilkesi insan davranışının keşfedilebilir, doğrulanabilir biçimlerde açıkça ifade edilmiş, her zaman ve mekanda geçerli genel yasalara tabi olduğudur (Wallerstein, 1992, s. 233). Bu doğrultuda Wallerstein (1992, s. 185) binlerce yıldır evrensel değerler ve gerçekler olduğunu, evrensel olduğu iddia edilen fikirler öne sürüldüğünü, son elli yıldır daha yoğun olmakla birlikte neredeyse 200 yıldır pek çok ulusal hükümetin ve uluslararası kurumun insan haklarıyla ilgili tartışmalarda olduğu gibi, bu değerlerin ve gerçeklerin geçerliliği ve uygulanabilirliğini iddia ettiklerini dile getirmektedir. Böylece zaman içinde kültürel formları açısından ulus-devletler giderek daha çok birbirine benzemeye başlamış, yasama organı, anayasa, bürokrasi, sendikalar, ulusal para birimi, eğitim sistemi gibi kurumlarıyla bütün devletler belli standartlar çerçevesinde benzer siyasi biçimlere ulaşmışlardır (Wallerstein, 1992, s. 186). Bunlar içinde eğitim sistemleri jeokültürel gündemin başlıca tedarikçilerinden olmaları nedeniyle özellikle önem taşımaktadır (Wallerstein, 2012, s. 135). Ancak evrensellik tezi daha ilk ortaya çıkışından itibaren meydan okumalarla karşılaşmıştır (Wallerstein, 1992, s. 233). Wallerstein'ın (1992, s. 189) da belirttiği gibi dünya tarihi kültürel homojenleşmeden çok kültürel farklılaşma, kültürel ayrıntılandırma ya da kültürel karmaşaya doğru bir eğilim göstermiştir. Dolayısıyla aslında Wallerstein'a göre dünya kültürü diye bir şey bulunması söz konusu değildir. Söz konusu olan yalnızca tarihsel sistemin varlığını meşrulaştıran bir araç olarak jeokültürdür. Wallerstein'ın (2003, s. 127) da dile getirdiği gibi "kapitalist dünya ekonomisinin isleyişlerinin mesrulasştırılması için uzun ömürlü jeokültürel bir zemin" oluşturulmuş ve bu jeokültür, kendisinin deyimiyile, en azından 150 yıl kadar başarısını sürdürmüştür.

Devletler ve dünya sistemi açısından bu noktaya ulaşılması uzun dönemli tarihsel süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu süreçlerin incelenmesi Wallerstein'ın jeokültür kavramını neyi ifade etmek üzere kullanıldığının anlaşılması açısından anlamlıdır.

Bu bağlamda ilk önemli gelişme Aydınlanmayla birlikte yaygınlaşan evrensellik düşüncesidir. Aslında evrensellik düşüncesinin kökenleri, Aydınlanmadan çok öncesine, tek tanrılı dinler olan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'a uzanmaktadır ve sonrasında Bacon ve Netwtoncu bilimsel paradigmlar tarafından beslenmiştir (Wallerstein, 1992, s. 233). Wallerstein'ın (1992, s. 144) da belirttiği gibi Aydınlanmanın felsefi ve entelektüel gelişmeleriyle birlikte evrensellik iddiaları artan bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu esas olarak Aydınlanmanın akla attığı özelliklerle ilgilidir. Cassirer'den alıntıyla Wallerstein "tüm düşünen özneler, tüm uluslar, tüm çağlar ve tüm kültürler için aynı" olduğu düşünülen aklın "değişmezliği ve birliği" fikrine olan bağlılıkla Aydınlanmanın evrensellik düşüncesinin gelişmesine yaptığı katkıyı vurgulamaktadır. Bu dönemde sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler de bu evrensellik düşüncesinin yansımalarıdır. Bu bağlamda Wallerstein (1992, s. 145) Montesquieu'nün "Kanunların Ruhı" ve Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" eserlerini örnek göstererek her iki eserin de başlıca kaygısının farklı toplumsal durumlarda ifade edilen anlamların evrenselliği arayışı olduğunu dile getirmektedir. Benzer biçimde uluslararası hukuk ve doğal haklar doktrininin gelişmesi de yine aynı evrensellik anlayışıyla ilişkilidir. Evrensellik düşüncesinin üçüncü ve son ayağını kapitalist sistemin emperyalizmle birlikte dünyanın diğer bölgelerine de yayılması ve böylece tam anlamıyla bir dünya ekonomik sistemi haline gelmesi oluşturmaktadır. Wallerstein'ın (2007, s. 62) ifadesiyle kapitalist sistem "gezegen üzerindeki tek tarihsel sistem olmak amacıyla on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bütün yerküreyi kendi yörüngesine eklemlmek için başlangıç bölgesinden (Avrupa'nın bazı bölgeleri, artı Amerika'nın bazı bölgeleri) dışarı doğru yayılmaktadır."

Bununla birlikte kapitalizmin gelişmesinin bir diğer sonucu ülkesel olarak tanımlanmış farklı ulus devletlerin ve egemenlik doktrinlerinin ortaya çıkmasıydı (Wallerstein, 1992, s. 144). Bu durum "evrensel" ile "tikel" arasında giderek artan bir gerilimi de beraberinde getirmekteydi (Wallerstein, 1992, s. 145). Dünya ekonomisinin bütünselliği ile aynı zamanda çeşitli devletlere bölünmüş olması arasındaki yapısal çelişkinin bir

yansıması, Fransız Devrimi'ni takiben ortaya çıkan ve sermaye birikim sürecinin içkin yapısal koşullarına yönelik farklı siyasi-ideolojik tepkiler olarak ortaya çıkan milliyetçilik ve enternasyonalizm ikilemidir.

Wallerstein (2003, s. 237) Fransız Devrimini, "Aydınlanmanın ilk büyük siyasi ifadesi" olarak tanımlamaktadır. Nitekim Wallerstein'ın tanımladığı şekliyle jeokültür kavramının oluşumunda Fransız Devrimi önemli bir dönüm noktasıdır. Bunun nedeni Wallerstein'a (Wallerstein, 1992, s. 8) göre Fransız Devrimi'nin kültürel anlamda kapitalist dünya sisteminin sonsuz sermaye birikimine en uygun değerler sisteminin olgunlaşmasına yaptığı katkıdır. Daha önce de değinildiği gibi kapitalist dünya-ekonomisinin ilk dönemlerinde jeokültürden söz etmek mümkün değildir. Ortaya çıktığı 16. yüzyıldan itibaren üç yüzyıl boyunca sistem, "sağlam biçimde yerleşmiş herhangi bir jeokültür olmaksızın islev görmüş," "on altıncı yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasında, kapitalist dünya ekonomisi içinde, kadroların çoğunun faal olarak benimsediği ve sıradan insanların çoğunun en azından pasif olarak benimsediği söylenebilecek herhangi bir değerler ve temel kurallar dizisi var olmamıştır." (Wallerstein, 2003, s. 142). Bununla birlikte bu üç yüz yıl boyunca Wallerstein'ın (2003, s. 238) ifadesiyle "çevre bölgelerden merkez bölgelere önemli bir artı-değer aktarımıyla birlikte, eksensel isbölümü; sonsuz sermaye birikiminin çıkarlarına hizmet edenlere mükâfat önceliği; devletlerarası sistemin çatısı ve 'kuralları' tarafından sınırlanan sözüm ona egemen devletlerden oluşan devletlerarası sistem; ve dünya sisteminin giderek büyüyen kutuplaşması, sadece ekonomik olmakla kalmayıp, toplumsal olan ve demografik hale gelmenin de esiginde bulunan bir kutuplaşma" gibi sisteminin kilit kurumlarının çoğu kurulmuş ve yerleşmişti.

Her ne kadar 18. Yüzyıla gelene kadar yaşanan gelişmeler bunun zeminini hazırlamış olsa da söz konusu yapının değişimi Fransız Devrimi ile mümkün hale gelmiştir. Fransız Devrimi'nin bu bağlamda önemli rol oynayan getirilerinden biri halk egemenliği ilkesidir. Wallerstein'a (2000, s. 86-7) göre "devletlerin egemenliği -bir devletlerarası sistem içerisinde içe yönelik ve dışa yönelik egemenlikleri-kapitalist dünya ekonomisinin temel direklerinden biridir" ve "eger o düşer ya da ciddi hasar görürse, kapitalizm bir sistem olarak savunulamaz hale gelir.". Kapitalist ekonominin işleminde bu kadar kritik bir role sahip olması, bu ilkenin ortaya çıkması ve şekillenmesindeki etkisi dolayısıyla Fransız Devrimi'nin önemini de altını çizmektedir. Ancak bu ilke, tek başına yeterli değildi. 1789-1815 dönemindeki olaylar aynı zamanda mevcut siyasi bilinci dönüştürerek değişimin normal olduğu görüşünün ve sistemin siyasi mekanizmalarının sürekli evrilmesinin beklenebilirliğinin genel düşünce yapısına yerleşmesini sağlamıştı ve modern dünya sisteminin üç ideolojisi olan muhafazakarlık, liberalizm ve sosyalizmin 19. yüzyılda ortaya çıkışı da bu yeni dünya görüşüne bir yanıtı (Wallerstein, 1992, s. 9). Muhafazakârlar, Fransız Devrimi'nin bütün tezahürlerine temelden karşıyken, liberaller Fransız Devrimi'ni, -en azından İngiltere'de parlamenter hükümetin evrimine benzer bir şey olduğuna inanılan versiyonunu- olumlu bir şey olarak görüyordu. Kendilerine bazen demokratlar, cumhuriyetçiler, radikaller ve sosyalistler denen insanlar ise -en azından daha sonraki dönemde gelişip bağımsız bir ideolojik hamle şeklinde ortaya çıkana kadar- liberallerin küçük bir sol eklentisinden öte bir şeyi temsil etmiyordu (Wallerstein, 2000, s. 102).

Bu üç ideoloji, Wallerstein'ın (2003, s. 80) ifadesiyle "modernliğe ve değişimin 'normalleşme'sine yönelik" üç tavrı ortaya koymaktadır: Tehlikeyi mümkün olduğunca sınırlandırmak -muhafazakarlık; mümkün olduğunca akılcı biçimde insanoglunun mutluluğunu gerçekleştirmek- liberalizm ve ilerleme için ona direnen güçlere karşı yoğun mücadele suretiyle gidisi hızlandırmak -sosyalizm. Bu üç ideoloji içinden 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan döneme -1848 sonrasında 1968'e- hakim olan liberalizm olmuştu. Hatta Wallerstein'a (2003, s. 223) göre bu 120 yılda "birbiriyle çatışma halindeki üç ideoloji görüntüsü altında, aslında sadece bir ideoloji, ezici biçimde egemen liberalizm ideolojisi" vardı. Liberalizmin dünya sisteminin merkezi söylemi haline gelmesi bağlamında zaferi, Wallerstein'a (2003, s. 10) göre doruk noktasına yaygın görüşün aksine 1914'te değil, 1945 sonrası dönemde ulaşmış ve 1968 yılına kadar bu konumunu korumuştur. Wallerstein'a (2003, s. 239) göre liberalizmin zaferi "kapitalist dünya ekonomisi için yaşayabilir

bir jeokültürü, hem sistemin kadrolarının gözünde hem de önemli ölçüde halk yığınlarının, yani sıradan denen insanların gözünde diğer kurumları da mesrulaştıracak bir jeokültürü en iyi sağlayabilen” ideolojinin liberalizm olmasından kaynaklanmaktaydı.

Hem muhafazakarlık hem de sosyalizm giderek artan bir biçimde kendilerini liberal kategorilerle tanımlamaya başladıklarından, Wallerstein’a (1992, s. 9) göre liberalizmin hakimiyetinden ve pratikte esas olarak yalnızca muhafazakâr liberalizm ve sosyalist liberalizmden söz edilebilmektedir. Wallerstein’a (2003, s. 240) göre bu, liberalizmin akılcı reformculuk doktrininin herkesin ihtiyaçlarına cevap veriyor gibi görünmesiyle ilişkiliydi. Muhafazakâr eğilimliler açısından bu, “biraz oy hakkı, bir parça refah devleti, biraz da ortak bir ulusal kimlik altında birleştirilme”siyle tehlikeli sınıfların devrimci içgüdülerini bastırmanın yolu olabilir gibi görünmekteydi. Aynı akılcı reformculuk radikal eğilimler açısından ise “daha sonraki daha temel değişiklik umudunu ve beklentisini yok etmeksizin mevcut yer ve zamanda biraz temel değişim sağlamaktaydı.” Muhafazakârlar ve radikaller ile liberaller arasındaki farklar, başlangıçta “köklü ilke farkları iken, gittikçe değişimin hızı hakkındaki argümanlara indirgenmişti: Muhafazakârlar, “mümkünse yavaş”, diyorlardı; radikaller, “mümkünse hızlı”, diyorlardı; liberaller ise gidişi, “dogru hızda” buluyorlardı” (Wallerstein, 2000, s. 49). Kuralları koyan her durumda liberalizmdi. Muhafazakarlık ve sosyalizmin kendilerini liberalizme eklemeleri her iki ideolojinin de kapitalist dünya ekonomisi içinde saf halleriyle egemen olma ihtimallerinin olmamasıyla ilgilidir. Wallerstein’a (1992, s. 10) göre bunun nedeni gerek muhafazakarlık gerekse de sosyalizmin devletin ötesinde topluma hitap etmesine ve felsefi olarak devletin temelini çürütmelerine karşılık liberalizmin devleti meşrulaştırmasıdır.

Liberalizmin devleti meşrulaştırması esas olarak liberalizmin bireysel ve sözleşmecî olması dolayısıyla çatışmaların nihai çözümünü, kendi çıkarı olmadığı ve çoğunluğun anlaşma ve uzlaşmasının taşıyıcısı olduğu varsayılan devlette bulunmasıyla ilişkilidir (Wallerstein, 1992, s. 10). Bu tanımlamada öne çıkan unsurlardan biri devlet dışındaki bütün unsurların çıkarları olduğunun vurgulanmasıdır. Bu noktada devreye kültür girmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi kültür -ikinci anlamıyla kullanıldığında gerek toplum gerekse de sistem içindeki çıkar farklılıklarından kaynaklanan eşitsizliklerin meşrulaştırılması aracı olarak işlemektedir. Esasında kapitalist sistem “bir gün, herkesin yeterli (... esit) imkanlardan yararlanacağı ve hiç kimsenin baskalarının sahip olmadığı imtiyazlara sahip olmayacağı bir toplumsal düzen kurmayı basaracağı”nı vaat etmekteydi (Wallerstein, 2000, s. 154). Ancak her ne kadar eşitsizliklerin giderilmesi vaatleri söz konusu olsa da bunların Wallerstein’ın ifadesiyle gerçekler değil, vaatler olması mevcut durumdaki eşitsizliklerin bir şekilde meşrulaştırılması ihtiyacını doğuruyordu. Dolayısıyla asıl amaç eşitsizliklerin giderilmesi değil, meşrulaştırılmasıdır. Çünkü eşitsizlik ya da Wallerstein’ın ifadesiyle “sosyal hiyerarşi” kaçınılmaz kabul edilmektedir. Eşitlik karşıtı tezlere göre bu kaçınılmazlık insanlar arasındaki farklılıkların indirgenemezliğinden olduğu kadar karmaşık süreçlerin düzenlenmesi ihtiyacından da kaynaklanmaktadır (Wallerstein, 1992, s. 227).

Kültür bir kere böyle tanımlandığında Wallerstein’ın (1992, s. 166) da belirttiği gibi kültürün inşası çatışan çıkarların savaş alanı haline gelmektedir. Bu çatışmaların sistem karşıtı dinamiklere dönüşmesinin önünü kesecek olan da yine aynı ideolojik meşrulaştırma. Wallerstein’ın (1992, s. 181) belirttiği gibi siyasi arenada sorunun kaynağının dışlanma olduğu görüşüyle birlikte herkesin -mülksüzlerin, azınlıkların, kadınları ve diğerlerinin- sisteme dahil edilerek eşitlenmesi ve devletin sadece bir azınlığa değil, bütün bir topluma, bütün insanlığa hizmet edilmesinin aracı haline getirilmesi argümanı ile sorunun çözülmesi planlamıştır. Üstelik Wallerstein’a (2004b, s. 62) göre devlet aynı zamanda “halk kitlelerini nispeten sabırlı olmaya ikna eden başlıca ideoloji kaynağıdır” da. 19. yüzyıldan itibaren jeokültüre hükmeden resmi liberal ideolojiyle uyumlu biçimde sabırlı olmayı destekleyen en önemli argüman, reformun kaçınılmazlığı, işlerin hemen olmasa bile gelecek nesiller için iyiye gideceği ve daha müreffeh ve eşitlikçi bir dünyanın ufukta olduğudur. Böylece eşitlikçiliğe bir kez daha vurgu yapılmış olmaktadır (Wallerstein, 2004b, s. 62). Bu eşitlik vurgusunun liberalizmin sosyalizmin

eşitlikçiliğine verdiği bir yanıt olduğu düşünülebilir. Hatta Wallerstein (2000, s. 154) “modern dünyanın gündelik hayata yönelik ilk sahiden eşitlikçi toplumsal bakış açısını yaratmış olduğu için tarihteki ilk sahiden kolektivist jeokültürü de üretmiş olduğunu” dile getirmektedir .

Fakat burada gerçekte söz konusu olan eşitlik algısı, vaatlerle sınırlı olmanın ötesinde aynı zamanda oldukça aldattıcıdır da. Çünkü “ortaya çıkan her tür ayrıcalık, herkesin fırsat eşitliği içinde olduğu bir durumda üstün başarıların bir sonucuymuş gibi gerekçelendirilmekte,” bu da “kapitalist birikim sürecinin tepesinde yer alanları buldukları konuma layık sayan liyakat sistemi (meritokrasi) olarak kurallastırılmaktadır” (Wallerstein, 2012, s. 134). Böylece hiyerarşinin daha altında bulunan kişilerin bu durumlarından esas olarak kendilerinin sorumlu oldukları varsayılmış oluyor, bu da biyolojik ya da kültürel terimlerle açıklanıyordu. Buna ek olarak söz konusu eşitlik söylemi Wallerstein’ın da dikkat çektiği gibi eşitlemenin aslında, güçsüz olanın güçlü olanın modeline asimile edilmesini de içermektedir. Üstelik bunun sadece tek tek devletler için değil, bütün dünya sistemi için geçerli olduğunu söylemek de mümkündür. Böylece evrenselliğin bir boyutu bilimcilik olarak ortaya çıkarken, bir diğer boyutu da asimilasyon olarak ortaya çıkmakta ve her ikisi de dünya genelinde eşitsizliği -açıkça dile getirilmese de- savunmakta ve sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Wallerstein’ın (1992, s. 182) ifadesiyle “sistemin savunucuları bilimcilik ve asimilasyonun dünya kültürünün (birinci anlam) gerçek değerlerini temsil ettiğini ve bunun uygulayıcılarının kültür adamı (ikinci anlam) olduğunu” iddia etmektedirler.

Bu noktada uzlaşmayı sağlayacak olanın devlet olması ve liberalizmin de devleti meşrulaştıran bir ideoloji olması, liberalizmi kapitalist dünya sisteminin jeokültürü yapan temel nedendir. Liberalizm devlet yapılarının uzun dönemli güçlendirilmesine olanak tanıyan tek ideolojidir ve kapitalist dünya sisteminin de tam olarak buna ihtiyacı vardır. Çünkü devlet sistemi Wallerstein’a (1992, s. 10) göre kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi için en temel unsurdur. Bu ekonomik sistem sürekli bir sermaye birikimine öncelik vererek işlemektedir ve bunun en iyi biçimde işlemesi için de coğrafi olarak çok geniş, dünya çapında bir iş bölümü yaratılmıştır (Wallerstein, 1992, s. 191). Nitekim bu nedenle kapitalist gelişmenin tarihsel gidişatı ulus-devletin kapitalist dünya ekonomisi içindeki tipik siyasal örgütlenme olarak yaygınlaşması ve kendisini oluşturan devletlerin hareket özgürlüğünü sınırlandıran, birbirini takip eden hegemonya modelleri ve gücünü ve etkisini arttırmak için merkezindeki devletlerin birbiriyle rekabet ettiği bir devletlerarası sistemin coğrafi olarak yayılması ve kurumsallaşmasıyla sonuçlandı (Wallerstein, 1992, s. 153).

Ulus-devletlerin kapitalist dünya ekonomisi ve devletlerarası sistem içindeki rolü, 19. yüzyıl boyunca milliyetçi hareketlerin de artmasına neden oldu. Bu aynı zamanda daha önce sözü edilen evrensel ve tikel arasındaki gerilimi de beraberinde getirmekteydi. Çünkü Wallerstein’ın (1992, s. 145) da belirttiği gibi milliyetçilik başlangıçta devrimci güç Fransa’nın evrenselleştirici emperyalizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla her ne kadar uluslararası sistemin ulus-devletlere ihtiyacı olsa da başlangıçtan itibaren “milliyetçilik ile evrensellik arasında bir gerilim” vardı (Wallerstein, 1992, s. 146). Wallerstein’a (1992, s. 156) göre tarihsel olarak bir ideoloji ve belli bölgesel ve kültürel iddialara ilişkin genel bir vurgu olarak milliyetçilik, dünya ekonomisinin yarı-çevre bölgelerinde desteklenirken, evrensellik iddiaları merkez devletlerdeki baskın burjuvazilerde güçlüydü. Bu gerilim, aynı zamanda 19. yüzyıldan itibaren sosyalizm ve işçi hareketi içindeki tartışmalarda da kendini gösteriyordu (Wallerstein, 1992, s. 146). Nitekim Marx ve Lenin de milliyetçilikle enternasyonalizm arasındaki kökten çelişki ve sosyalizme geçişin ulus devletlerin yıkılması ve ulusların daha üst bir enternasyonalist birimde erimesini gerektirdiği konularında hem fikirdir (Wallerstein, 1992, s. 155). Bununla birlikte Wallerstein’a göre özellikle Lenin için milliyetçiliğin pratik bir siyasi önemi de vardı. Asya ve Afrika’daki emperyalist yayılmaya karşı verilen milliyetçi mücadelenin yanı sıra Lenin, kapitalist gelişme sürecinde arkaik pre-kapitalist yapıları ortadan kaldıran rolleri nedeniyle de milliyetçi hareketleri desteklemekteydi. Nitekim ulusların kendi kaderini tayin hakkı tezi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda bir diğer önemli dönüm noktası Rusya’da Ekim Devrimi’nin gerçekleştiği 1917 yılıdır. Ancak Sovyetler Birliği’ni kapitalist dünya sisteminin bir parçası olarak gören Wallerstein, bu tarihte ortaya çıkan yapının ve bu yapının ideolojisi olan sosyalizmin, karşıtı olarak ortaya çıktığı liberalizmle farklılıklardan çok ortaklıklara sahip olduğunu öne sürmektedir. Wallerstein’a (2003, s. 54) göre ideolojik düzeyde Marksizm-Leninizm gerçek bir alternatiften çok, “Wilsoncu liberalizmin bir varyantı” haline gelmişti ve “iki ideoloji aslında jeokültürün temel karinelere bağlılığı paylaşıyordu”. Buna göre her iki yapı ve ideoloji ile onların bu dönemdeki liderleri olan Vladimir Lenin ve Woodrow Wilson, Aydınlanma mirasını, insanların akıl ve bilinçle daha iyi bir toplum inşa edebilecekleri ve devletin rasyonel, bilinçli, kolektif karar alma mercii olarak bu inşanın aracı olduğu inancını, seküler bir gelecek vizyonunu, dünyanın çevresindeki halklar için -hepsi de eşit olacak olan uluslar için- “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” idealini ve tarihin kaçınılmaz olarak sonunda herkesi içine alacak kendi evrenselleştirici idealleri doğrultusunda hareket etmekte olduğu görüşünü paylaşıyorlardı (Wallerstein, 1992, s. 5). Soğuk Savaşın sonra ermesinden sonra kaleme aldığı eserlerde bu noktanın altını çizen Wallerstein’a (2003, s. 54-55) göre liberalizm ile Marksizm-Leninizm altı programda ve dünya görüşünde hemfikirlerdi: “(1) Ulusların kendi kaderini tayini ilkesini desteklemekteydiler; (2) tüm devletlerin ekonomik kalkınmasını savunuyorlardı, bununla, tünelin ucundaki refah ve esitlikle birlikte kentleşme, ticarileşme, proleterleşme ve sanayileşmeyi de kastetmekteydiler; (3) tüm insanlara esit olarak uygulanan evrensel değerlerin varlığına ilişkin bir inancı dile getirmekteydiler; (4) teknolojik gelişmenin tek rasyonel temeli olarak (özellikle Newtoncu biçimdeki) bilimsel bilginin geçerliliğine olan güvenlerini dile getirmekteydiler; (5) insanın ilerlemesinin hem kaçınılmaz hem de arzu edilir olduğuna ve bu ilerlemenin gerçekleşmesi için güçlü, istikrarlı, merkezi devletlerin varolması gerektiğine inanmaktaydılar; (6) halk yönetimine -demokrasiye- inançlarını beyan ediyorlar, fakat demokrasiyi, aslında akılcı reform uzmanlarının temel siyasi kararları almasına cevaz verilen bir durum olarak tanımlıyorlardı”. Üstelik bunların da ötesinde Wallerstein (1992, s. 7) söz konusu ideolojik söylemlerin birbirlerinin varlıklarını sürdürmelerine yardım ettiklerini ve biri olmadan diğerinin de inandırıcılığını kaybedeceğini dile getirmektedir. Bu nedenle Wallerstein (2003, s. 65-6) Marksizm-Leninizm’in ideolojik olarak çöküşünün bir ideoloji olarak liberalizmin de çöküşü olduğunu öne sürmektedir. Soğuk Savaş hem Sovyetler Birliğinin hem de Birleşik Devletlerin ideolojileri adına kendi kamplarında sıkı bir düzen kurmalarına ve gelecek nesillerin düşüncelerine yön vermelerine izin vermişti (Wallerstein, 1992, s. 7). Ancak ABD, 1945’ten itibaren özellikle “ekonomik verimlilikte sağladığı ezici üstünlük” ve kurduğu ittifaklar sistemiyle Wallerstein’ın (2003, s. 20) tek kutuplu olarak tanımladığı dünya sisteminin hegemonik gücü haline gelmişti ve “dünya siyaset ve ekonomi arenalarında tüm önemli kararları fiilen kontrol etmesini ya da yönlendirmesini mümkün kılan” bu hegemonya aynı zamanda ideolojik ve hatta kültürel bir hegemonyaydı. Bu nedenle her ne kadar iki kamp ve farklı evrensellik iddiası içeren ideolojileri söz konusu olsa da dünya sistemi kapitalist olduğundan jeokültürü de daha önce belirtildiği gibi bu sistemin işleyişiyle uyumlu olan, hatta sistemin işleyişi için gerekli olan liberalizmdir.

Kapitalist dünya ekonomisinin işleyebilmesini sağlayan en önemli dinamik, barındırdığı çelişkilerin kontrol altında tutulmasıdır. Bunu sağlayan düşüncelerden biri, üzerinde sıkça durulan evrensellik düşüncesidir. Her ne kadar sistem ulus-devlet yapısı üzerinden işlese de söz konusu devletlerin sınırlarının geçirgen olmasını da gerektirmektedir. Çünkü dünya çapında bir iş bölümüne dayanan sistem, devletler arasında malların, sermayenin ve işgücünün sınırsız ve kısıtlamasız dolaşmasını gerektirmektedir (Wallerstein, 1992, s. 191). Wallerstein bu dolaşımların basit nüfuzlarla ulusal ayrımları yıktığını belirtmekte ve kültürün uluslararasılaşmasının da tam olarak bu olduğunu dile getirmektedir.

Evrensellik düşüncesi sistemin barındırdığı çelişkilerin kontrol altında tutulmasını sağlayan iki ideolojik doktrinden biriyken diğeri de ırkçılık-cinsiyetçiliktir. Birbiriyle çelişkiliymiş gibi görünen bu iki doktrin aslında kapitalist sistem içinde var olan çelişkilerin meşrulaştırılması ve sistemin dünyanın tamamına yayılması için bir arada kullanılmaktadır. Biri olmadan diğeri eksik kalacağından ve bu şekilde sistemin meşruluğu konusunda yeterince ikna edici olunamayacağından bu iki doktrin birlikte kullanılması kaçınılmazdır. Dolayısıyla her ne kadar birbiriyle çelişen ve hatta karşıt iki doktrin gibi görünseler de sistemin meşruiyetinin sağlanması için ikisine de ihtiyaç duyulmakta ve sıkça başvurulmaktadır.

İrkçılık-cinsiyetçilik bütün insanların haklarının aynı olmadığı, biyolojik ya da kültürel açıdan kesin bir hiyerarsik sıranın söz konusu olduğu ve insanların haklarını, ayrıcalıklarını ve kolektif çalışma süreci içindeki yerlerini bu hiyerarsinin belirlediği yönündeki görüşü ifade etmektedir. (Wallerstein, 2012, s. 134) Her ne kadar liberal rüya evrenselliğin ırkçılık-cinsiyetçiliğe karşı zafer kazanması olarak tanımlanmasa da (Wallerstein, 1992, s. 181) Wallerstein (1992, s. 167 ve 170) bu iki ideolojiyi simbiyotik olarak tanımlamaktadır. Ancak beraber var olabilen everensellik ırkçılık-cinsiyetçiliğin “doğru dozu” kapitalist sistemin varlığını sürdürebilmesi için de mutlaka gereklidir. Kapitalist dünya sistemine yönelik etno-merkezci/Avrupa-merkezci eleştiri de bu noktadan kaynaklanmaktadır. Buna göre “Avrupa-merkezcinin kaba versiyonu, ‘asagi’ etiketi yemis gruplara karşı toplumsal ayrımcılık ve bu grupları dışlamaya götüren ırkçılık sekinde” ortaya çıkarken, Avrupalılar aynı zamanda “kendi degerlerini evrensel degerler olarak tanımlamak suretiyle, özel degerlerini dünyanın geri kalanına empoze” etmişler ve bunu “kendi hakimiyetlerini ve maddi çıkarlarını geliştirecek sekilerde” yapmışlardır (Wallerstein, 2003, s. 167). Dolayısıyla ırkçılık ve evrensellik aslında aynı madalyonun iki yüzü konumdadırlar ve tamamen aynı amaca, kapitalist dünya-ekonomisinin meşrulaştırılmasına ve sürdürülmesine hizmet etmektedirler. Bu anlamda ikisini de kullanışlı muhafazakar ideolojiler olarak tanımlayan Wallerstein (1992, s. 178), bunlardan ırkçılık-cinsiyetçiliğin inkarın sürdürülmesine de hizmet ettiğini belirtmektedir.

Bunun en bariz örneği kültürün, dünya genelindeki eşitsiz gelişmenin açıklanması -ya da belki de daha doğru ifadeyle meşrulaştırması için kullanılmasıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan ideolojik açıklama, bazı devletlerin daha yavaş gelişmesinin nedeninin onların diğerk devletler kadar ‘modern’ olmalarını önleyen ya da şimdiye kadar önlemiş olan kültürlerinden kaynaklandığıdır (Wallerstein, 1992, s. 178). Bu açıklamanın doğal uzantısı Wallerstein’ın belirttiği gibi, az gelişmiş bu devletlerin gelişebilmeleri için, zaten gelişmiş olanları kopyalamaları, kendilerinden daha ileri olanların yardımıyla modern dünyanın evrensel kültürünü benimsemeleri gerektiği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada da söz konusu olan esas itibarıyla asimilasyondur. Ayrıca bu şekilde “siyasal / ekonomik / askeri / kültürel hakimiyet için yeni bir argüman oluyordu: muktedirlerin, bir tür çıkmaz yolda kilitlenip kalanlara yardım etmelerini olanaklı kıldığından dolayı ayrıcalıklı konuma sahip olmaları haklı gösteriliyordu” (Wallerstein, 2007, s. 83). Böylece bir yandan eşitsizlik meşrulaştırılmış oluyordu. Ayrıca eğer bu yardıma rağmen çok az ilerleme gösteriyor ya da hiç ilerleme gösteremiyorlarsa, bu onların modern evrensel değerleri reddeden ırkçılar olduğu anlamına geleceğinden, bir yandan da gelişmiş devletlerin onları küçümsemesi ve hor görmesi de meşrulaştırılmış oluyordu. Wallerstein (1992) gerçeğin reddedilerek kurbanın suçlanması olarak adlandırdığı bu katı meşrulaştırma sistemiyle, “ileri” bir devlette, “geri kalmışlığı” “modern” olmayı isteyerek reddetme dışında bir yolla algılamaya yönelik herhangi bir girişimin Üçüncü Dünyacılık, ters ırkçılık ya da irrasyonel olarak etiketlendiğine de dikkat çekmektedir. Gerçekte söz konusu olan ise evrenselliğin, güçlüler tarafından zayıflara verilen, ancak onları çifte bir açmazla karşı karşıya bırakan bir hediye olmasıdır: hediye reddetmek kaybetmektir; hediye kabul etmek kaybetmektir (Wallerstein, 1992, s. 217). Bir başka ifadeyle (tekil anlamıyla) medeniyete asimile olmak, daha önce aşağı konumda olduğunu kabul etmek ve en iyi ihtimalle ikinci sınıf bir vatandaşlık elde etmekken, (çoğul anlamıyla) belli bir medeniyet adına (tekil anlamıyla)

medeniyeti reddetmek ise gerçek anlamda geleneksel olma erdemine bile sahip olmayan ve gelişmeyen arkaizmlere kurban gitmek riski taşıyordu (Wallerstein, 1992, s. 224).

Böylece mevcut dünya ekonomik sisteminin meşrulaştırılması anlamında jeokültürün dünyanın farklı bölgelerini de etkisi altına alması sağlanmış oluyordu. Bunu yapabilmek için evrensellik yaklaşımına olduğu kadar ırkçılık-cinsiyetçiliğe de başvurulması ise jeokültürün işleyiş biçiminin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Sonuçta her ne kadar birbiriyle çelişiyor gibi görüne de bu iki söylemin bir arada kullanılması esas olarak jeokültürün etki alanının genişletilmesine hizmet etmektedir. Fakat bu şekilde sistemin güvence altına alındığını düşünmek de bir yanılgı olacaktır, çünkü bu yapıya yönelik meydan okumalardan kaçınmak da mümkün olmamıştır.

Jeokültürel anlamda kapitalist dünya sisteminde yaşanan önemli bir kırılma noktası Wallerstein'a göre 1968 yılıdır. Wallerstein İkinci Dünya Devrimi olarak tanımladığı 1968 hareketini, Birinci Dünya Devrimi olarak nitelendirdiği 1848 Devrimleriyle karşılaştırmaktadır. Kendisinin ifadesiyle "1848 devrimi başarıları ve başarısızlıkları vasıtasıyla bir ideoloji olarak liberalizmin zaferini ve sonuçta iki rakibinin -muhafazakârlık ve sosyalizm- basit muavinlere dönüşmesini sağlamışken, 1968 devrimi, başarıları ve başarısızlıkları vasıtasıyla bu liberal konsensüsü bozmuştur" (Wallerstein, 2003, s. 226). 1968'le birlikte "liberalizmin bütün jeokültürünün ve özellikle de sistem karsıtı hareketlerin kurdugu tarihsel iyimserliğin kirlenmiş, daha doğrusu sahtekârca olduğunun ve halk kitlelerinin çocuklarının dünyayı miras almak söyle dursun kendilerinden bile daha kötü bir duruma düşebileceklerinin farkına varılmıştı". Bu farkına varış liberal devletin insanlara sabırlı olmaları karşılığında vaat ettiklerinin gerçekleşmesi anlamına gelmekteydi ve dolayısıyla sistemin çözülüşünde kilit rol oynamıştı. Böylece 1968 devrimi, "liberal ideolojinin dünya sisteminin jeokültüründeki baskınlığını sarsmıştı" (Wallerstein, 2003, s. 134). Sonuçta farklı ideolojiler arasındaki mücadele yeniden başlamış, Wallerstein'ın (2003, s. 246) ifadesiyle "1968 dünya devrimi liberalizmi 1815-1848 döneminde olduğu yere, diğerleriyle rekabet halindeki siyasi bir stratejiden ibaret bir hale" döndürmüştür.

Devletin bilinçli kolektif iradenin rasyonel yargıcı olduğu doğrultusundaki liberal inanca meydan okunması olarak tanımladığı bu dönemdeki olaylar, Wallerstein'a (1992, s. 11) göre liberalizmin bir ideoloji olarak reddi bağlamında kapitalist dünya ekonomisinin jeokültürünün entelektüel çevresiyle bir kopuştur ve bu nedenle de yazar tarafından devrim olarak tanımlanmaktadır. Buna göre her ne kadar çabucak alevlenip sönmüş olsa da devrim kalıcı bir etki bırakmıştı. Çünkü, jeokültürün egemen ideolojisi olan liberalizme mesruiyet kaybettirmiş, insanların toplumsal dönüşüm aracı olarak devletten vazgeçmelerine neden olmuş ve ilerlemenin kaçınılmazlığı hakkındaki iyimserliği ortadan kaldırmıştı (Wallerstein, 1992, s. 58).

Wallerstein, 1968'de başlayan ve 1980'lerde artan söz konusu meydan okumanın, her biri liberalizmin evrensellik iddialarının reddi anlamına gelen üç biçim aldığını dile getirmektedir. Bu biçimlerden ilki, yeni entelektüel odağın ekonomi ya da politika yerine kültür olmasıdır. Kültüre yönelik bu ilgi mevcut sistemden çıkış arayışını temsil etmesi ve böylece siyasal eylemi sürdürmesi açısından kayda değerdir (Wallerstein, 1992, s. 12). Jeokültüre yönelik meydan okumanın aldığı ikinci biçim, kapitalist dünya sisteminin jeokültürünün onlarsız var olamayacağı temel özellikleri olarak ırkçılık ve cinsiyetçilik kavramlarıyla ilgili yeni araştırma alanlarının ve toplumsal hareketlerin yaratılmasıdır. Wallerstein'a (1992, s. 12) göre bu ırkçılık karşıtı ve cinsiyetçilik karşıtı hareketler bir kimlik arayışı olarak tamamen yeni bir jeokültür yaratılması amacıyla evrensel olamayan, fakat dünya genelinde bir mücadele çerçevesi işlevi görebileceği gibi ayrımcı bir popülizme de dönüşebilir. Ancak burada önemli olan nokta sistem karşıtı bu hareketlerden birinin çıkarlarının mutlaka bir diğerinkiyle çatışması, hatta her hareketin de kendi içinde bölünmüş olmasıdır (Wallerstein, 1992, s. 182). Wallerstein'a göre böylece sistem karşıtı hareketlerin mücadelelerini sonuna kadar götürme konusunda tereddüt etmeleri kültürün asıl zaferi olmuştur. Üçüncü ve son meydan okuma ise modern dünya sisteminin

en eski entelektüel ayağına bir saldırı olan “yeni bilim” anlayışıyla “iki kültür” —fen bilimleri-beşeri bilimler— kavramının reddedilmesidir. Bütün bunlar dolayısıyla 1968, Wallerstein’a (2003, s. 227) göre “dünya egemen katmanlarının 1848’den beri büyük bir özenle yaratmakta ve güçlendirmekte oldukları kültürel hegemonyalarının ters yüz olusunun başlangıcını temsil etmekteydi”.

Nitekim 1968 olaylarından ya da Wallerstein’ın (2003, s. 9) nitelendirmesiyle devriminden çok da uzun olmayan bir süre sonra Soğuk Savaşın sona ermesiyle liberalizmin zaferi ilan edilirken Wallerstein’a göre “bu, gerçekliğin tamamen yanlış algılanmasıdır” ve bu olaylar aslında “liberalizmin çöküşü”nü göstermektedir. Böylece Wallerstein 1789 Fransız devrimiyle ortaya çıkan ve o döneme kadar yaklaşık 300 yıllık bir geçmişini olan kapitalist sistemi meşrulaştıran ya da Wallerstein’ın ifadesiyle onun jeokültürü olan liberalizmin hakimiyetinin tam 200 yıl sonra 1989 yılında sona erdiğini öne sürmektedir. Wallerstein’a (2003, s. 11) göre Komünizm’in çöküşü “bir ideoloji olarak liberalizmin nihai başarısını değil, liberal ideolojinin tarihsel rolünü sürdürebilme kabiliyetinin kesin biçimde zayıflayışını” temsil etmektedir. Wallerstein’a (2000, s. 9) göre dünya sisteminin tanımlayıcı jeokültürü olan liberalizmin vaadi daha önce de belirtildiği gibi “tedrici reformların dünya sisteminin içerdiği eşitsizlikleri ıslah edip keskin kutuplaşmaları azaltacağı”ydı ve “modem dünya sistemi içinde bunun mümkün olduğu yanılsaması, devletleri halklarının gözünde mesrulaştırması ve onlara öngörülebilir bir gelecekte bir yeryüzü cenneti vaat etmesi [...] büyük bir istikrar unsuru olmuştur.” Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde bu vaadin zemini ortadan kalkmaya başlamıştır. Çünkü “liberalizmin vaadinin en son ciddi müritleri eski Komünist bloktaki eski tarz Komünist partilerdi” ve bunun da ortadan kalmasıyla liberalizmin vaadine biraz da olsun inanç kalmadığından kapitalist dünya sisteminin sağlam bir mesruiyeti olamayacaktır (Wallerstein, 2003, s. 228). Wallerstein’ın aslında iki ideolojinin birbirlerinin varlıklarını sürdürmelerine yardım ettiğini öne sürmüş olduğu hatırlandığında, birinin çöküşünün diğerinin de sonunu hazırladığını düşünmek şaşırtıcı olmayacaktır. Komünizmlerin çöküşüyle eşzamanlı olarak “Üçüncü Dünya’daki ulusal kurtuluş hareketlerinin çöküşü ve Batı dünyasında Keynes modeline duyulan inancın çöküşü [...] halkın, [...] reformist programların geçerliliği ve gerçekliğinden hayal kırıklığına” ugradığı (Wallerstein, 2000, s. 10) ve artık vaatlerinin bulabileceği bir karşılık olmaması anlamında liberalizmin çöküşüne işaret ediyordu.

Liberalizmin sonun geldiği iddiası esas olarak bu ideolojinin meşrulaştırdığı sistemin çöküşü anlamına gelmektedir. Nitekim Wallerstein (2003, s. 231) da bu dönemi “kapitalist dünya ekonomisinin parçalanma dönemi” olarak tanımlamaktadır. Ona (2000, s. 39) göre Soğuk Savaş sonrası içinde bulunulan dönem dünya kapitalizminin nihai zaferine değil, “ilk ve tek gerçek krizi”ne tanıklık etmektedir. Bu da dolayısıyla bundan sonra ne olacağı sorusunu akıllara getirmektedir. Wallerstein (2003, s. 231) bu soruya verdiği yanıtta bu süreçte liberalizmin kahramanı olan bireyin oynayacak önemli bir rolü olmadığı, çünkü hiçbir bireyin parçalanmış bir yapıda uzun süre hayatta kalamayacağını söyleyerek başlamaktadır. Bu durumda özne olarak ancak, “güç ve sığınak köseleri yaratmaya yetecek denli büyük gruplar” oluşturmak bir seçenek olabilecektir. Wallerstein’a (2003, s. 233) göre “özbilinçli, ama gene de iç içe geçmiş olduklarının farkında olan” bu gruplar aracılığıyla “herkesi kazançlarına dahil edecek çok farklı bir dünya sistemi” yaratıp yaratılamayacağına bakılması gerekmektedir. Bunun için “birer fail olarak grupların önceliğine dayalı bir ideoloji (yani bir siyasi program)” ortaya koyulmalıdır (Wallerstein, 2003, s. 231). İçinde yaşanan tarihsel sistemin parçalandığı süreçte Wallerstein’a (2003, s. 233) göre bu ideoloji yeni bir sol ideoloji olacaktır.

Wallerstein’ın sistemsel dönüşümle ilintili olarak yeni bir sistemi kuracak ve bunu meşrulaştıracak yeni jeokültürü oluşturma misyonunu sistemin alt birimleri olarak bireylerin meydana getireceği gruplara yüklemesi, kendi dünya sistem yaklaşımıyla çelişir görünmektedir. Wallerstein’ın birey gruplarına tarihsel sistemin dönüşümünde çökmekte olan sistemsel ideolojiyi yenisiyle değiştirecek failliği/yapanlığı yüklemesi,

esasinda dünya sistemleri analizi yaklaşımının da yapısalcılığı açısından eleştirilen bir yönüdür. Yapana/faile, varlığı dünya sisteminin bütünlüğüyle ilişkilerine indirgenmiş bir rol tanıyan, bu anlamda sistemin bir etkisi, hatta kuklası olmaktan öteye rol vermeyen determinist bir teorinin dünya tarihsel sisteminin meşrulaştırıcı ideolojisi olarak jeokültürünü değiştirme gücünü de vermesi, bu sınırlar içerisinde bakıldığında gerçekten de çelişkilidir. Ancak bu noktada Wallerstein'in yapısalcılığının iddia edildiği ölçüde determinist olup olmadığı tartışmalı duruma gelmektedir. Nitekim Wallerstein'in kendi kavramsallaştırmasından yola çıkıldığında, sistemin aktörlerinin sisteme dışsal olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte, sistem içerisinde hareket etmekte özgür sayıldıkları, yalnızca parçası oldukları sistemin sosyal hapishaneler olarak işlev görerek onları kısıtladıkları ve/veya yönlendirdiklerinin varsayıldığı rahatlıkla görülebilir. Bu kavramsallaştırma ise bireye veya birey gruplarına dönüşüm ve hatta çöküş sürecinde olan sosyal hapishanelerini bir başkasıyla değiştirme özgürlüğü tanınmasını olanaklı kılan şeydir. Bu bağlamda Wallerstein'in Marx'ın (1990, s. 13) iyi bilinen "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama bunu kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar" kavramsallaştırmasının izinden gittiği açıktır.

Sonuç Yerine: Jeokültürün Dönüşen Anlamı

Wallerstein'in kapitalist dünya ekonomisinin çöküşü ve bunun yerine kurulacak yeni dünya sistemine yönelik öngörülerinin gerçekleşme ihtimaline dair bir şey söylemek için henüz çok erken olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Nitekim kendisi de bunun zorlu ve uzun bir süreç olacağını belirtmektedir. Fransız Devriminin ardından jeokültürün oluşmaya ve yayılmaya başlaması on yıllar almıştır. Nitekim sistemin bir jeokültürünün oluşmaya başlaması bile sistemin ortaya çıkışından yüzyıllar sonra gerçekleşmişti. Ancak burada mutlaka akılda tutulması gereken Wallerstein için anahtar kelimenin "sistem" olduğu ve bu doğrultuda bu yeni sürece de yine dünya sistemi bağlamında baktığıdır. Dünya Sistemleri Analizi yalnızca tek ve kendine özgü bir dünya, kendi birimlerini kendisi meydana getiren bir dünya tanımlamakla kalmamış, insan gerçekliğinin fenomenolojik bütünselliğini de tanımıştır.

Gerçekten de Soğuk Savaş sonrası dönemde artık özellikle küreselleşme olgusunun geldiği noktanın da etkisiyle sistemik, dünya-ölçekli dinamikler yaygın kabul görmeye başlamıştır. Jeokültüre sistemik bir fenomen olarak bakıldığında küreselleşme, Batılılaşma, Amerikanlaşma, İslamlaşma gibi kültürel hakimiyet ya da hegemonya kavramları öne çıkmaktadır. Bu şekilde küreselleşme de fenomen olarak ekonomik, siyasal ve kültürel unsurlarının tümüyle birlikte dünya sisteminin bir evrensel kültür meydana getirmek üzere küreselleşmesi halini alır. Bireysel kültürler, diğer bir deyişle devletlerin dış politikalarında kullanacakları kültürler ise yalnızca aynı jeokültürün birer parçası, hatta ürünü olmaktan ibarettir. Wallerstein için dünya sistemi küresel kapitalizmdir ve bu sistemin jeokültürü Fransız devrimiyle başlayan, siyasal birim olarak ulus devletler tarafından belirlenen liberalizmdir.

Soğuk Savaş'ın sonunun -Wallerstein'in iddiasının aksine- liberalizmin zaferi olarak ilan edilmesi, bu olguyu veri kabul eden çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Doğu blokunun ortadan kalkmasına verilen ilk tepki, bunun liberalizmin zaferi ile ulaşılan Tarihin Sonu olduğunu ilan etmek olmuştur. Ancak sorunsuz bir zaferden söz edilemeyeceğinin ortaya çıkması ile varılan yeni nokta Medeniyetler Çatışması olarak nitelendirilmiş, oldukça da yaygın kabul görmüştür. Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi, Wallerstein'in da jeokültürü açıklarken medeniyet kavramından yararlanmış olması bağlamında önemlidir. Esasında Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi, özellikle Wallerstein'in kavramsallaştırmasından bakılınca liberalizmi ya da Wallerstein'in tanımlamasıyla kapitalist dünya ekonomisinin ideolojisini, yani jeokültürünü meşrulaştırmaktadır. Bu şekilde dünya sisteminde değişimin kaçınılmaz olduğu vurgusuna dikkat çeken Wallerstein'dan yola çıkarak, Huntington'un tezinin aslında mevcut jeokültürün yeni koşullara uyarlanmasından öte bir çaba olmadığını öne sürmek mümkündür.

Fakat son kertede jeokültür olgusunu odak almaya çalışan yeni çalışmalar açısından Medeniyetler Çatışması tezinin de sunduğu olanaklar daha kabul edilebilir olmuştur. Bu kapsamda mevcut sistemin değişim ya da dönüşümünü öngörmeyen ya da bununla hiç ilgilenmeyen, mevcut tarihsel sistem ve onun jeokültürü içerisinde çoğunlukla tekil olgu ya da olgulara odaklanan, yine zaman-mekan gibi kategorilerle sınırlı çalışmalar üretilmiştir. Bu şekilde aslında, Wallerstein'in da işaret ettiği şekilde 19. yüzyıl Sosyal Bilimlerinin evrenselci açıklayıcı analizine takılı kalırlar, evrensel açıklayıcı modellerle tekel olanı açıklamaya kalkışır. Jeokültürü bu analiz düzeyinde çalışmak, jeokültür kavramını da bu süreçte tek tek devletlerin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları kültürel unsurları ifade etmek üzere söz konusu çalışmalar bağlamında dönüştürmüştür. Burada söz konusu olan dış politika hedefi dünya liderliği de olsa belli bir bölgede etkili bir aktör olmak ya da bir devletle iyi ikili ilişkiler geliştirmek de olsa kültürel öğelerin kullanımı söz konusu olduğunda bunun jeokültür bağlamında değerlendirilmesidir. Ancak bu yöndeki her değerlendirme, Wallerstein'in sistemik jeokültür bağlamından bir kopuşa işaret eder.

Kaynakça

- Ergün, O. (2015). Postmodern jeopolitik ve küresel tasarımın eleştirel çözümlemesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 6(21), 405-443. Erişim adresi: <https://yayin.taa.gov.tr/yuklenenler/dosyalar/dergiler/taad/taad-21/taad-21.pdf>
- Huntington, S. (1993). The clash of civilizations?. *Foreign Affairs*, 72 (3), 22-49. doi:<https://doi.org/10.2307/20045621>
- Marx, K. (1990). *Louis Bonaparte'm 18. Brumaire'i* (Sevim Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Nye, J. s. Jr. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, 153-171. doi: <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Tayfur, M. F. (2000). Systemic-structural approaches, world system analysis and the study of foreign policy. *METU Studies in Development*, 27(3-4), 265-299. Erişim adresi: <http://www2.feas.metu.edu.tr/metusd/ojs/index.php/metusd/article/view/134>
- Wallerstein, I. (1992). *Geopolitics and geoculture: essays on the changing world system*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünyanın sonu: Yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim* (Tuncay Birkan, Çev.) . İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden sonra* (Erol Öz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004a). *World-systems analysis: An introduction*. Darham-London: Duke University Press. doi: <https://doi.org/10.1215/9780822399018>
- Wallerstein, I. (2004b). *Amerikan gücünün gerileyişi: Kaotik dünyada ABD* (Tuncay Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa evrenselciliği: İktidarın retoriği* (Sinan Önal, Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2012). *Tarihsel kapitalizm ve kapitalist uygarlık* (Necmiye Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wendt, A. (1987). The agent-structure problem in international relations theory. *International Organization*, 41(3), 335-370. doi: <https://doi.org/10.1017/S002081830002751X>